

is langzamerhand in de loop van vele jaren ontstaan, verschillende hoofdstukken zijn groten-deels al eens eerder gepubliceerd (IV in 1980, III in 1982). Op zichzelf hoeft dit geen bezwaar te zijn, als het boek hecht in elkaar zit. Maar daar ontbreekt het wel eens aan: er komen verschillende herhalingen en overlappingsen in voor waarbij titels en jaartallen van elkaar afwijken (zie bijvoorbeeld Pierson, Knepelhout, Tissot), of ontwikkelingen niet op dezelfde manier worden beoordeeld (secularisering, 105,109; seksuele vrijheid in de negentiende eeuw, 99,207, 122; tegengaan van homoseksueel gedrag, 216,220, 105-112). De lange ontstaansgeschiedenis van het boek is misschien de oorzaak van het niet volledig verwerken van recente literatuur, zoals op pagina 220-221 blijkt. De laatste jaren wordt in Nederland een discussie gevoerd of homoseksualiteit in de zin van aangetrokken zijn tot mensen van hetzelfde geslacht, in Nederland al vóór de negentiende eeuw bestond. Hekma meent van niet, maar mist de grote kans om duidelijk te maken waarom hij vindt dat het gelijk aan zijn kant ligt. Aan de verrassende mededeling 'de these van de uitdoktering van de homoseksualiteit is omstreden' (220), voegt hij enkele regels toe, wijzend op zijn eigen onderzoek. Dit debat moet in de toekomst dus nog eens goed plaatsvinden.

D. J. Noordam

I. H. Stamhuis, *'Cijfers en Aequaties' en 'Kennis der Staatskrachten'.* *Statistiek in Nederland in de negentiende eeuw* (Dissertatie ; Nieuwe Nederlandse bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde en der natuurwetenschappen XXXIII; Amsterdam-Atlanta: Rodopi, 1989, ix + 295 blz., f60,-, ISBN 90 5183 120 X).

De hoofdtitel van dit op veel archiefonderzoek gebaseerd proefschrift, afgeleid van omschrijvingen van de statistiek van Simon Vissering (1818-1888), verwijst naar de twee wortels van de negentiende-eeuwse statistiek: enerzijds de politieke rekenkunde en waarschijnlijkheidsrekening, anderzijds de 'Staatenkunde'. De Gentenaar Lambert Quetelet (1796-1874) verenigde beide tradities in een sociaal gerichte statistiek, waarbij hij nadruk legde op de rol van de waarschijnlijkheidsrekening, de normale verdeling en het gemiddelde. Deze combinatie vond in Nederland echter weinig navolging.

De auteur constateert dat er in de literatuur verschillende opvattingen leven over de mate van integratie van beide tradities en hun relatief belang (64). Om de Nederlandse ontwikkeling terzake te analyseren wordt in het proefschrift systematisch aandacht besteed aan het werk van de wiskundige Rehuël Lobatto (1797-1866), aan het vak statistiek zoals gegeven aan de Nederlandse universiteiten door Kluit, Vissering en Beaujon, en aan de opvattingen over statistiek in de Vereniging voor de Statistiek (1857-1892). Zij concludeert dat de politieke rekenkunde en de 'Staatenkunde' lange tijd niet bijeen zijn gekomen. Gesteld moet worden dat de statistici voornamelijk op de 'Staatenkunde' hebben voortgebouwd. Lobatto was een der weinigen die wiskunde belangrijk vond voor de statistiek.

Naar het oordeel van de schrijfsters is de Vereniging voor de Statistiek ten onder gegaan door haarte nauwe binding met de economie. In Nederland deed de overheid erg weinig aan statistiek, waardoor de Vereniging sterk op toegepaste economische statistiek gericht was. Dit had verschillende nadelen. Medici vonden weinig van hun gading bij de Vereniging. De discussie over de theoretische ontwikkeling van de statistiek als vakgebied bleef achter. Erger was dat de economie achteraf de statistiek niet erg nodig bleek te hebben, hetgeen tot een zekere passiviteit van de Vereniging leidde. Aan haar einde droeg tenslotte de omstandigheid bij dat de aanvankelijk op statistisch gebied passieve overheid actief werd en aldus het gras voorde voeten

van de Vereniging wegmaaide. Om deze laatste conclusies te bereiken hanteert de schrijfster met veel vrucht een comparatieve analyse van de Vereniging en de Royal Statistical Society in Londen.

Er is tot nu toe weinig onderzoek gedaan naar de geschiedenis van de statistiek in Nederland en de auteur wijst op allerlei mogelijkheden. Zij heeft niet willen kiezen vooreen retrospectieve geschiedenis van de huidige mathematische statistiek, omdat dan slechts enkele facetten van de negentiende-eeuwse statistische beweging ter sprake zouden zijn gekomen. Andersom zou een keuze voor de tegenwoordige beschrijvende statistiek het nadeel hebben gehad de ontwikkeling van ideeën over de wiskunde tekort te doen. Men kan daarom van harte haar keuze onderschrijven om beide stromingen in de statistiek te behandelen, hoewel hierdoor natuurlijk lacunes voor lief genomen moeten worden.

Ook wordt enig licht geworpen op de vraag welke mechanismen in de verhouding tussen de fundamentele en de toegepaste statistiek werkzaam geweest zijn. Bij Lobatto wordt duidelijk dat bepaalde behoeften van het verzekeringswezen de stimulans zijn geweest tot ontwikkeling van wiskundige methoden in de statistiek. De Vereniging lijkt zich op de behoeften van de staat te hebben gericht, doch dit blijkt geen aanleiding te zijn geweest tot dieper gravende wiskundige statistiek.

Het is opvallend dat de auteur de in theoretisch en praktisch statistisch opzicht zo buitengewoon turbulente Bataafs-Franse periode, met de bijbehorende statistische geuwongher van de overheid, nauwelijks bespreekt. Door het gebrek aan mededelingen hierover krijgt men de indruk, dat deze periode in statistisch opzicht nauwelijks sporen heeft nagelaten, noch in het Verenigd Koninkrijk van Willem I, noch in het latere Nederland. Het tamelijk biografisch gekleurde boek heeft een sterke *supply-side* benadering van het verschijnsel statistiek, die wellicht wat aangevuld zou moeten worden.

Meermalen wordt de lezer getroffen door de kennelijk geringe belangstelling van de overheid voor een brede descriptieve statistiek. Hoe komt dat, als men de grote statistische activiteit tijdens de Bataafse Republiek in acht neemt? Is het verschil met België niet opvallend? Bestaat er wellicht een sterke Nederlandse weerzin tegen het gebruik van cijfers, zoals C. A. den Tex in 1829 verwoordde, als bron van dwalingen? Heeft het te maken met de grote bezuinigingen van de overheid in de eerste helft van de negentiende eeuw? Of was het gewoon een onderdeel van een strategie van ouderwetse ambtenaren en politici? Nog in de jaren vijftig van de twintigste eeuw was er nauwelijks iemand in de Tweede Kamer te vinden die in staat was statistieken te lezen, ook niet die van het Centraal Planbureau.

Het is te hopen dat dit met grote deskundigheid geschreven proefschrift tot voortgezet onderzoek zal leiden.

P. M. M. Klep

A. T. M. Duffhues, *Generaties en patronen. De katholieke beweging te Arnhem in de 19de en 20ste eeuw. Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de sociale wetenschappen* (Dissertatie Nijmegen 1991; KDC Bronnen en studies XXIII; Baarn: Arbor, 1991, 430 blz., f59,50, ISBN 90 5158 045 2).

'Elk gevoelt dat de kerk van Rome haar ondergang tegemoet gaat', zo merkte nog in 1880 de liberaal Allard Pierson op. De jaren tachtig van de vorige eeuw vormden evenwel in ons land juist het startpunt van een explosieve groei van het katholieke verenigingsleven en een navenante politieke machtsontwikkeling. Omstreeks 1920 vormden de katholieken de hechtst